

"ÄLÄ HEITÄ AINAKAAN USKO" – SALALIITTOTEORIAT JA VAIHTOEHTOISET TOTUUDET

Jakob Leino

Ari-Elmeri Hyvönen & Niko Pyrhönen (toim.): *Salaliittoteorioiden politiikat: yhteiskuntatieteellisiä näkökulmia*. Vastapaino, 2023.

HARVOJEN USKOMUKSISTA MONIEN VÄLINEISIIN

Salaliittoteoriat ovat internetin myötävaikutuksella nousseet esille varjoista ja astuneet julkisen keskustelun pariin. Salaliittoteorioita on ollut aina, mutta ennen internetin aikaa niiden leviäminen ja levittäminen oli rajatumpaa. In-

ternet antaa jokaiselle mahdollisuuden perustaa esimerkiksi vastamedian, jossa "valtamedian" välittämä "totuus" on mahdollista kyseenalaistaa. Tämä on muuttanut salaliittoteorioiden muotoa. Jäykän vaihtoehtoisten huhujen levittämisen on korvannut erilaisiin mediaympäristöihin sopeutuva narratiivi.

Sosiaalipsykologi Serge Moscovici (1987) kirjoitti salaliittoteorioiden kohdistuvan usein (etnisiin) vähemmistöihin ja kiinnitti huomion tapaan, jolla salaliittoteoriat muuttavat yhteisiä käsityksiä kyseisistä vähemmistöistä. Väite pitää edelleen paikkansa. Kuitenkin nykyisistä salaliittoteorioista voi huomata uuden keskeisen vähemmistön, jota ei määritellä etnisyyden perusteella. Salaliittoteorioiden kohteeksi mutta myös niiden lähteeksi on noussut vallan kahvassa oleva "eliitti", lähde kuitenkin pyrkii erottamaan itsensä "eliitistä". Miten anonyymit kommentit internetissä saavat ihmiset hyökkäämään Yhdysvaltain kongressiin? Voisivatko Riikka Purran viittaukset väestönvaihtoon olla poliittisen retoriikan strateginen valinta? Ari-Elmeri Hyvönen ja Niko Pyrhönen toimittama kirja *Salaliittoteorioiden politiikat: yhteiskuntatieteellisiä näkökulmia* avaa salaliittoteorioiden uutta muotoa, salaliittoteorioiden suhdetta politiikkaan ja vastaa esittämiini kysymyksiin.

Kirja on jaettu kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa avataan salaliittoteorioiden uutta muotoa sekä salaliittoteorioiden suhdetta demokratiaan ja totuuteen. Kirjan toinen osa tarkastelee salaliittoteorioita eri mediamuotojen monimutkaisessa verkostossa, ja viimeinen osa käsittelee salaliittoteorioiden suhdetta politiikkaan. Teos ei pyri antamaan kattavaa katsausta salaliittoteorioista. Sen sijaan salaliittoteoriat toimivat teoksessa köytenä, joka auttaa lukijaa sitomaan – ensisilmäyksellä irralliset – näkökulmat yhteen niin osien sisällä kuin osien välillä.

NÄKÖKULMISTA NÄKÖALAAN

Kirjaa ei voi moittaa näkökulmien määrän puutteesta. Toimittajista Ari-Elmeri Hyvönen edustaa politiikan tutkimusta ja sosiologiasta väitellyt Niko Pyrhönen uskontotieteitä, mut-

ta artikkelien kirjoittajat tulevat muun muassa filosofian, kirjallisuustieteiden ja viestinnän tutkimuksen aloilta. Erilaisten tieteellisten näkökulmien lisäksi kirjasta löytyy perspektiiviä myös poliittiselle takapihalle ja kauemmas. Nykykulttuurintutkimusta edustaa Tuija Saresma, joka käsittelee viime aikoina mediakeskustelussakin näkynyttä väestönvaihto-salaliittoteoriaa osana perussuomalaisen politiikkaa. Hän nostaa esiin myös salaliittoteorian naisvihamielisen puolen. Erityisen kiinnostavan näkökulman aiheeseen tarjoaa Itä-Aasian tutkija Niki Sopanen, joka vie lukijan Euroopan ulkopuolelle ja valottaa, miten salaliittoteoriat elävät autoritäärisessä Kiinassa, ja miten ne eroavat liberaalimpien valtioiden salaliittoteorioista.

Lukujen erilaisista teemoista huolimatta tutkijoiden perusjohtopäätös tuntuu olevan sama. Salaliittoteoriat ovat merkittäviä, vaikka niihin ei uskoisi. Kirjassa nostetaan esille esimerkiksi salaliittoteorian muoto tunnereaktioita aiheuttavana tarinana, joka tekee mielikuvitukselliseltakin vaikuttavista teorioista lukijalle lähestyttävämpiä ja auttaa ymmärtämään niiden leviämistä nykyisessä maailmanmenossa. Kirjan ymmärtäväinen lähestymistapa auttaa lukijaa asettumaan myös salaliittoteoreetikon näkökulmaan: tuskin kannattaisin tai levittäisin salaliittoteorioita, joihin en usko, paitsi jos pidän niitä viihdyttävänä tai niillä on minulle jokin muu mahdollinen funktio.

SALALIITTOTEORiat JA PSYKOLOGIA

Salaliittoteorioista on puhuttu psykologiassa jo pidempään (esim. Moscovici, 1987), mutta muuttaman viime vuoden aikana tutkimuskenttä on niin sanotusti puhjennut kukkaan. Esimerkiksi Hornseyn, Bierwaczonkin, Sassenbergin ja Douglassin (2023) katsauksen mukaan yli puolet salaliittoteorioiden psykologiaa käsittelevistä artikkeleista on julkaistu vuoden 2019 jälkeen. Vaikka *Salaliittoteorioiden politiikat* -kirjan artikkeleista yksikään ei ole kirjoitettu suoraan psykologian näkökulmasta, sisältävät ne paljon tarttumapintaa psykologiasta kiinnostuneelle.

Salaliittoteorioiden kautta voidaan suuressa mittakaavassa tarttua kysymyksiin luottamuksen

psykologiasta, yhteisistä käsityksistä ja kollektiivisesta muistista sekä politiikan psykologiasta. Miten salaliittoteoriat liittyvät osaksi kollektiivista muistia? Millainen rooli salaliittoteorioilla on poliittisessa retorikassa – pyrkimyksessä vaikuttaa toisten mielipiteisiin? Kirja herätti myös pohdintaan perimmäisiä kysymyksiä ihmisluonnosta ja rationaalisuudesta. Miten salaliittoteoriat ovat rationaalisia niihin uskovien mielestä? Vastauksen kysymykseen voi saada katsomalla ilmiötä lähempää ryhmien ja yksilöiden tasolla esimerkiksi sosiaalipsykologian näkökulmasta.

Ryhmäidentiteetti, ryhmien väliset suhteet ja vielä lähemmin yksilöiden väliset suhteet ovat kaikki teemoja, jotka nousevat kirjassa vahvasti esiin. Salaliittoteorioiden ympärille muodostuu kirjan mukaan ”affektiivisia yhteisöjä” (s. 185), mutta tarkastelua voi viedä pidemmälle miettimällä esimerkiksi sosiaalisen identiteetin vaikutusta tiedon vastaanottamiseen. Yksilöiden välisten suhteiden näkökulmasta voi pohtia salaliittoteorioiden mukanaan tuomaa stigmaa ja sitä, miten se voi vaikuttaa esimerkiksi Riikka Purran tapaan puhua väestönvaihdesta. Miksi valtiovarainministeri haluaa käyttää ”väestönvaihto”-termiä, mutta samaan aikaan irrottaa sen salaliittoteorioista?

Yksilötason psykologiseen tarkasteluun voidaan pyrkiä katsomalla salaliittoteoreetikon pään sisään. Kirjassa puhutaan paljon tunteiden suhteesta salaliittoteorioihin. Luottamuksen lisäksi muun muassa pelko, pettymys, viha ja epävarmuus vaikuttavat olevan keskeisiä salaliittoteorioihin liittyviä tunteita, mutta kirja nostaa esille myös abstraktimman ”resonoinnin” (s. 154) käsitteen. Kirjan mukaan resonointi on tunnepohjainen käsitys siitä, että jokin asia ”kuulostaa” järkevältä, mikä auttaa lukijaa asettumaan salaliittoteoreetikon asemaan ja ymmärtämään salaliittoteorioihin uskomista. Psykologiasta, esimerkiksi persoonallisuuteen liittyvästä vainoharhaisuudesta tai narsismista, voidaan hakea lähtökohtia taipumukseen uskoa salaliittoteorioihin (Hornsey ym., 2023).

Suosittelen kirjan lukemista lämpimästi salaliittoteorioista kiinnostuneille ja salaliittoteorioihin uskovista ihmisistä kiinnostuneille. Kirja ei missään nimessä ole viimeinen sana näin uuden

aiheen käsittelyssä, eivätkä kirjoittajat niin ole ajatelleetkaan. Kirja toimii erittäin hyvin mielikuvituksen virkistysenä, ja salaliittoteorian tavoin kirja auttaa lukijaa pärjäämään järjettömän todellisuuden kanssa vetämällä yhteyksiä ja selittämällä tapahtumia. Toisin kuin salaliittoteoriat, kirja perustelee näkemyksensä tarmokkaasti tutkitulla tiedolla.

Lähteet

- Hornsey, M., Bierwaczzonek, K., Sassenberg, K. & Douglas, K. M. (2023). Individual, intergroup and nation-level influences on belief in conspiracy theories. *Nature Reviews Psychology*, 2(2), 85–97.
- Moscovici, S. (1987). The conspiracy mentality. Teoksessa C. F. Graumann & S. Moscovici (toim.), *Changing conceptions of conspiracy* (s. 151–169). New York: Springer.